

DOLINA MRTVIH

– odlomak iz romana *Veliki rat* –

Bilo je jutro 1. januara 1916. po novom kalendaru. Bilo je jutro modro. Bilo je potom jutro plavo, pa najzad mlečno kao da je dečja benkica prebačena preko plačevnog solunskog neba. Kralj Petar probudio se rano i netremice gledao u zaliv. Progutao je ukus poraza, da ga ne bi osećao u ustima kao pokvaren zub. Sada mu je pogled jednostavno bludeo. Trebalo je da se prene, da tako star, sa mišićima koji su mu se svi već sparušili i pretvorili u zategnute i nabrekle staračke žile, ponovo krene iz početka. Glavni štab Saveznika bio je u Solunu. Prostrano makedonsko pristanište odavalo je izgled hučne košnice. Plavi zaliv ličio je na ogromnu fabriku gde su se pušili dimnjaci sa dve stotine lađa. Ulice su bile prepune nezainteresovanih francuskih, zbunjenih engleskih i, iz nepoznatog razloga, ozlojeđenih grčkih vojnika.

Komore su išle za komorama u neprekinutoj koloni: od mora u brda lenjo, pa odmah potom hitro sa brda do mora, kao da nemaju plan, već idu tek da bi se činilo da se nešto pokreće. Okolni visovi behu načičkani belim šatorima. Zebnja je lebdela nad Solunom kao mrtvilo, dovoljno jako da kao anestetik ukloni pogled s jedne druge drame – drame srpske vojske koja se odvijala na obalama Jonskog mora. Kralj je svratio pogled nadole, ka ulici. Sav grčki narod u uniformama zaposeo je kafane, tiskao se pred bioskopima, kupovao južno voće u piljarnicama. Pod njegovom terasom, razgovarali su neki Francuzi i kralj Petar ih je dobro čuo i razumeo. Jedan je kazao „Znate li da tamo iza onih arbanskih brda umiru Srbi?“ a drugi odvratio: „Razumećete, mi im ne možemo pomoći. Stvari ovde ne idu najbolje. Grci su protiv nas, iskricali smo se protiv volje grčkog kralja. Već tri noći Saveznici su na oprezu, pod oružjem. Ne, gospodine, nemoguće je odavde izvući ma i jedan bataljon i poslati ga ka frontu u Makedoniji. Može biti da nas ovde očekuje Vartolomejska noć.“

Više nije slušao. Njegova Vartolomejska noć već je došla i, uz histerične urlike pomahnitale smrti, prošla, ostavivši ga kao tragičkog junaka da živ pati. Sada je provodio novi, nakaradni život-neživot u koji je stupao kao slepac. Prešao je na drugi kraj sobe, zatvorio prozor i tad je nestalo zvukova ulice. Trebalo je ponovo da bude kralj. Trebalo je da zazvoni zvoncem i da primi našeg poslanika i dogovori se oko preseljenja iz hotela u koji je iskrcan na jednu noć. Mora da se prene. Mora da pozvoni. Toliki kraljevi bili su u progonstvu. Nije li i sam rastao i stasao u izgnanstvu? Nije li ga mlekom zadojila najpre ugodna ali hladna tuđina? Šta je tu novo? Novo je što je celo jedno kraljevstvo u progonstvu. Ne, bolje bi bilo da više ne misli i da zazvoni.

Dohvatio se zvonceta, prsti su stegli dršku, šaka se sama protresla, porcelansko klatno je zazvonilo i dan je počeo. Kralj Petar je odlučio da izbegne doček u Solunu, koji su pripremili predstavnici grčkih i savezničkih vlasti. Naredio je da ga motornim čamcem, koji je

izašao pred njega, odvezu pravo u srpski konzulat koji se nalazio na obali i da zgradi priđu neopaženo – kao da se prevozi neki prevratnik, ili prokletnik, a ne kralj. Kralj je još ranije odlučio da ne ostane u hotelu, već da se preseli u konzulat. Nije želeo pompu, počasna straža mu je smetala. „Zar grčka država odreče ugovor iz 1913. koji je imala s nama i naterala nas u albanske gudure, gde izgubismo toliki svet i preživismo albansku golgotu, pa sad hoće da pokažu neko poštovanje i počast“, mrmrljao je starac za sebe, dok je na obali pukovnik Todorović pokušavao da ubedi nekog omalenog brkatog komandira počasnog voda da se udalje. Kralj je umoran, ne želi pompu, ponavljao je pukovnik, dok je iza njegovih leđa klizio crni čamac motornog društva, a pojedini grčki vojnici i bez zapovesti stajali u stavu mirno.

Kralj je ipak ušao, ne pogledavši nikog. „Srpski monarh zahvaljuje i izvinjava se“, čuo je iza svojih leđa kralj, dok se gomila sveta koja se okupila ispred srpskog konzulata polako razilazila. Narednih dana kralj i njegova pratnja vratili su se neodložnim poslovima. Onaj drugi život iza života pokazivao je začuđujuću vitalnost u predstavljanju svoje stvarnosne suštine. Belgijski poslanik izgledao je zbilja opipljiv kada je kralju stigao nadohvat ruke; Edvard Bojl, srpski dobrotvor, nudio je, čini se, stvarnu pomoć; božićne čestitke koje će kralj Petar nekoliko dana kasnije dobiti od britanskog kralja, vojvode Orleanskog i Nikole Pašića, stigle su na vrlo uverljivom telegrafskom papiru. Ali, kralj Petar i dalje nije verovao životu i toj sunovratnoj 1916, baš kao što toj istoj godini nije verovao nijedan Turčin.

Možemo ga zvati Nije-beg, iako je sebe zvao Džam Zulad-beg, a zapravo se zvao Vartkes Noradungjan. Povest ovog krutog i upornog turskog policajca počinje u času kad menja veru i u sebi gasi poslednje jermenske žeravice. Mislio je, taj beg, da to čini samo zbog napredovanja u službi, razreda, značkice na reveru na kojoj je stajalo „kanun“ („zakon“), i da nikada neće morati da ispita šta mu je to jermensko ostalo u njemu, ali izašlo je drukčije. Nije se Džam Zulad-beg nimalo dvoumio kad je još 1914, na početku Velikog rata, trebalo optužiti jermenske vojnike za neuspehe kavkaskе misije turske vojske i potonji poraz kod Sarikamiša. Zgledao se u sebe i ni u sebi ni na sebi nije video više ništa jermensko. Seo je na obalu Bosfora i uzeo novine kao svaki Turčin. Čita i puši, puši kao Turčin na čibuk, nemim pokretima usana odobravajući reči Enver-paše iz novina: „Jermeni su krivi za turski poraz i šezdeset hiljada pravednika koji su ostali u blatu i snegu licem ka zemlji. Razoružati zato treba jermenske regrute. Oni su strano telo u našoj armiji.“ Da, da, ponavlja u sebi policajac, odbija dim i na sebi i u sebi vidi da je sve na svom mestu. Zato ide dalje i ne osvrće se.

Nije Nije-beg video ništa čudno kada mu je kao prvom istanbulskom policajcu povereno da cenzuriše jermensku poštu. Nijedno bakelitno dugme na njegovom mundiru nije bilo jermensko. Nije zazirao od toga da bojkotuje jermenske trgovine i radnje. Nije video ništa loše u tome što je u aprilu 1915. likvidirano pet jermenskih vođa. Nije video ništa čime bi opravdao ustanak Jermena u gradu Vanu i proklinjao je dan kada su Rusi pomogli ustanicima da izdrže opsadu. Teror se potom proširio po čitavoj Turskoj, a naročit ukus dobio je na prestoničkoj kaldrmi. No, Nije-beg se sasvim dobro osećao. Nije mu bilo čudno što je baš njemu poveren zadatak da prati i potom u kućni pritvor šalje jermenske intelektualce sa sve tri strane Istanbula. Zavirio je u svoju dušu i na njenom crnom talogu nije video nijednu jermensku reč koja bi ga opominjala da stane. Ništa mu zato nije bilo neobično ni kada je dojučerašnje jermenske komšije tog leta, 1915, sve poslao u prognostvo. Nije nje-

govo bilo da pati za njima. Nije suzu pustio kada je čuo da je stotine i hiljade pomrlo na tom putu ka Siriji i Mesopotamiji.

Kada je krajem 1915. Talat-paša objavio: „Rešio sam jermensko pitanje za tri meseca, dok ga sultan Abdul Hamid nije mogao rešiti ni za trideset godina“, Nije-beg se osećao Turčinom iznad svega. Zbog revnosne službe pohvaljen je: prešao je u viši razred i omogućeno mu je da kupi divnu drvenu kuću na Hisaru. Ništa mu nije bilo neobično kada je ušao u svoj novi dom. Izbacio je sve stvari starih vlasnika, do poslednje krpe i čaršava, da mu ništa ne bi mirisalo na hrišćane i, iz dobrih turskih kuća, otkupio divane, pletene stolice, ogledala u drvenim ramovima, čak i puzavice za doksat. Sada je bio nadglednik za čitav vilajet – on, nekadašnji jermenski pandur sa obale Bosfora. Kako se ono zvao dok je bio Jermenin? Nije mogao da se seti. Nije imao vremena. Poslat je u Trabzon da „poravna teren“ posle „rešenog pitanja u tom gradu“.

Kada je početkom 1916. krenuo na put, mislio je kako ne veruje toj 1916. godini. Činilo mu se da je ona prethodna bila najveća za Turke, jer su se zauvek rešili tih prokletih Jermena. Ušao je u grad Trabzon, a pred njim je bila dolina mrtvih. Doslovno je hodao po telima, toliko ih je bilo. No Džam Zulad-beg se nije osvrtao. Ponekad bi mu noge upadale u jamu trulog mesa, drobeći kosti, ali Begu nije zaigrao ni damar. Iznenada su se pod njegovim nogama otvarale rupe po kojima su gamizali sivi crvi. Većina leševa njegovih sunarodnika Jermena bila je pokrivena samo tankim slojem zemlje koju je delimično sprala kiša. Gomile prevratnika bile su ostavljene onako kako su pale u trodnevnoj revoluciji u gradu Trabzonu: u pola pokreta, kao da bi ponovo da ustanu na Tursku i „Mladoturski komitet“, a Džam Zulad-beg nije osećao nikakvu potištenost. Na jednom mestu video je poluoglodane skelete Turčina i Jermenina kako se drže za guše, ruku i nogu spletenih u stisak koji ni nakon smrti nisu popuštali. Činilo se da Džam Zulad-beg ne oseća ništa. A onda se okrenuo. Onaj što se nije nimalo dvoumio kad je trebalo optužiti jermenske vojnike za poraz kod Sarikamiša, onaj što nije zazirao da bojkotuje jermenske trgovine i radnje, onaj što je u kućni pritvor smeštao jermenske intelektualce sa sve tri strane Istanbula, onaj što je sve svoje komšije poslao u progonstvo, onaj što svog jermenskog imena nije mogao da se seti, zastao je.

Okrenuo se kao da je nešto zaboravio, eto tek nešto nevažno što je ostavio u prestonici, kao da je smetnuo s uma da u džep stavi burmuticu ili cigaret-rizle. Potom je onom što se nije nimalo dvoumio kad je trebalo optužiti jermenske vojnike za poraz kod Sarikamiša, onome što nije zazirao da bojkotuje jermenske trgovine i radnje, onom što je u kućni pritvor smeštao jermenske intelektualce sa sve tri strane Istanbula, onom što je sve svoje komšije poslao u progonstvo, onom što ni svog jermenskog imena nije mogao da se seti, curnuo samo jedan mlaz znoja niz čelo, kao da se, eto, malo oznojio od hodanja po leševima. Zatim mu je na usta navalila pena. Uhvatio se za grlo, oči su počele besno da mu kolutaju kao da će svako iskočiti na svoju stranu, a onda se srušio.

On koji je optužio jermenske vojnike za poraz kod Sarikamiša, on koji je bezbrižno bojkotovao jermenske trgovine i radnje, on koji je u kućni pritvor slao jermenske intelektualce sa sve tri strane Istanbula, on koji je sve svoje komšije poslao u progonstvo, on koji ni svog jermenskog imena nije mogao da se seti – nije izdržao.

Džam Zulad-beg pao je kao poslednja žrtva jermenskog pokolja.

Za Nije-bega Veliki rat se završio kada se u poslednjem času setio svog jermenskog imena: Vartkes Noradungjan, a da li ga je priznao i kao Jermenin prhnuo u nebo, ili je do kraja ostao osmanlija i običan istanbulski pandur, zna jedino Bog, imenom Alah, ili Jehova, svejedno. A 1916. ostala je ravnodušna: nije krivila 1915. za zločine, nije ni sama mislila da bude drugačija.

Gijom Apoliner u francuskim rovovima na Zapadnom frontu saznao je šta je istinski rat. Nije više bilo pisama iz pozadine. Ni novih devojaka. Ni pušionica opijuma. Ni lažnih Kineza koji nude napunjene lule opijuma. Ni prekrštenih stidnih dlačica. Ni kapljica menstrualne krvi. Artiljerca sada muči „velika melanholija“. Ne toliko zbog klime. Navikao se na kišurine. Navikao se na blato. Navikao se na rovovske drugove pacove. Ne može da podnese štapske budalaštine. Ratni saveti zasedaju neprestano. Uvedeni su preki sudovi. Svaki vojnik ranjen u ruku i sa crnim tragovima oko rane rizikuje streljanje. Tragovi bi mogli biti od baruta. To bi značilo samoranjanje.

Početak 1916. blizu Suena druga četa 336. pešadijske divizije odbija naređenje da napadne neprijateljske rove. Ljudi su iscrpljeni. Napad. Kontranapad. Napad. Kontranapad. Novi juriš znači smrt. Nemci su baš zamenili bodljikavu žicu na ničijoj zemlji. Krenuti napred pod takvim okolnostima predstavlja samoubistvo. Suočen s takvom neposlušnošću francuski general zadužen za 336. pešadijsku diviziju misli da ospe topovsku paljbu po svojim rovovima. Na intervenciju svog odanog pukovnika predomišlja se. Zapoveda da se među najmlađima izabere šest kaplara i osamnaest vojnika. Taoce izvode pred ratni savet. Preki sud smesta ih osuđuje na smrt.

Dešava se, tu oko Apoliner, da podoficiri ne biraju taoce. Nekad se oni biraju i koc-kom. Zatim streljaju one s najmanje sreće. Potporučnika Apoliner naročito je potresao slučaj potporučnika Šaplana. Šaplan ima dvadeset godina. Mitraljezac je 98. pešadijskog puka. Potporučnik je hrabar. Ima plave oči. I pogled sanjalice. Onaj pogled koji je imao i Apoliner. Kada ga je pesnik upoznao, snovi su već počeli da čile iz zenica mitraljesca Šaplana. Dan kasnije Šaplanov sektor fronta je napadnut. Mitraljezac je opkoljen. Nisu uspeli da ih zarobe. Izgubljeni vojnici ispalili bi svakih petnaest minuta po jedan rafal, te se Nemcima činilo da imaju dovoljno municije. Ostavljaju ih između mraka i smrti, kraj bodljikavih žica. Kada su ih prenosio ranjenika najzad pokupili, ranjeni Šaplan izveden je na nosilima pred preki sud. Presuda: smrtna kazna. Uspravili su nosila. Zavezali Šaplana da ne spadne i ispalili mu tri kuršuma u grudi. „Takve stvari demorališu trupe“, piše Apoliner majci na običnoj vojničkoj dopisnici. Čeka majčinu kartu. Pošta ne dolazi. Verovatno zato što nije bila kupljena u Biroovoj radnji čudesnih ratnih dopisnica.

Pjer Alber Biro je pre Velikog rata bio pesnik i vajar. Bio je samozvani pesnik i ni od koga nepriznat vajar. Tvrdio je da ima lice pesnika i telo vajara, a zapravo je bio rahitičan, sa kokošjim prsima, uvek poguren, tako da mu je senka stalno išla ispred koraka bez obzira na to s koje strane sija sunce. Tokom Velikog rata pokreće nekoliko avangardnih časopisa, ali vidi kako mu oni jedu ušteđevinu. Najduže veruje u časopis SIC (*Son, Idées, Couleurs, Formes*), ali sebi ne želi da prizna da je i SIC, kao i *Elan*, drugi časopis koji je s dadaistima pokrenuo, zapravo samo paravan za objavljivanje njegovih pesama. Napokon shvata da je to za njega previše. Ipak je on čovek sa sve više bolova u iskrivljenim kostima, i s džepom malog manufakturiste.

Početak Velikog rata osniva neveliku radionicu koja proizvodi ratne razglednice i trguje njima. Štampa ih o svom trošku i prodaje vojnicima i njihovim porodicama da bi im olakšao prepisku. Biroove razglednice naoko su izgledale kao i sve druge. Imale su na prednjoj strani idealizovanog francuskog vojnika sa cvećem u reveru, s dragom Francuskinjom o boku. Nisu bile kvalitetno odštampane, ali njihova vrednost bila je u nečem drugom. To su bile daleko talentovanije pošiljke od drugih. Dok je obična prepiska putovala nedeljama, pa i mesecima, Biroove razglednice išle su kao brza ratna pošta, preskačući cenzore, poštanske sortirnice, same su se izvlačile iz depoa ženevskog Crvenog krsta u kojem je hiljade pošiljki vojnika, vojnih zarobljenika i njihovih porodica čekalo da ih neko prepozna, pečatira i pošalje.

Brzo su to uočili vojnici, još brže njihove porodice. Ali, da su posebne, na vreme su izgleda shvatile i same razglednice. Biće da jedino čika Biro ništa nije primećivao. On, uostalom, nije pratio poštanski put pošiljki. Živeo je u uverenju da su mu neki mračnjaci dadaisti baš lepo nacrtali vojnika s cvećem u reveru i sa draganom o boku, iako su prezirali figurativno slikarstvo. Mislio je da lice tog univerzalnog vojnika, tog savršeno beskarakternog pravednika sa lica dopisne karte prodaje pošiljke, ali prevario se. Kada nisu ginuli, vojnici su po čitave dane slali i primali poštu. Kad nema juriša pisali su, kad izvuku živu glavu s barikada pisali su, čim skinu masku i čegrtaljke označe da nema opasnosti od gasa – pisali su. Pošto su mnogo pisali, imali su kad da opaze kako Biroove dopisnice stižu na odredište, a ostale ne. Kako to nije uočio i inače marljivi Gijom Apoliner, te je majci, sećamo se, pisao na običnoj hartiji, nije poznato. No, to i nije bitno za ovu priču.

Ovo je pripovest o tome kako su Biroove karte počele da ispisuju paralelnu istoriju ratovanja, same sebi dopisujući tekst. Dopisnice su prodavane na mnogim mestima na frontu i u pozadini, ali znatan broj njih nestajao je iz magacina. Siroti čikica Biro, mislio je da mu ih krađu vagabundi, ali nije ni pomislio da one magacin napuštaju same. A evo šta se dešavalo. Dok je vojnik bio živ i sam slao dopisnice, Biroove pošiljke bile su podatne i samo su se oslanjale na svoju nesvakidašnju sposobnost da budu dostavljene. Kada bi neki vojnik poginuo, one su preuzimale inicijativu i nastavile bi da dopisuju njegovu istoriju još mesecima.

„Dobro mi je, malo sam vašljiv, ali ne mari“, počinjale bi, ali kako se dan smrti potpisnika udaljavao, bile su sve sklonije filozofiranju i antiratnoj agitaciji. Sprečavao ih je jedino prostor, ali i to su umele da pobede sve sitnijim slovima i sve većom idejnom lapidarnošću. Jedna od najtalentovanijih Biroovih dopisnih karti imala je ovakav put: koristio ju je mitraljezac, potporučnik Anri Šaplan. Pisao je majci dok je bio živ: „Draga Majko, mislim da je poslednji rat uprljao čak i tvoje materinsko krilo.“ Nastavlja je tokom 1914: „Ne veruj, brate, zlim glasovima, nisam poginuo kod Ipera, izvukao sam se samo sa ožiljcima, jer sam na vreme kupio masku.“ Tu su bile i nevažne note: „Gladan sam, prokleta gladan, neki moji drugovi pržili su pacove. Mogao sam da gledam, nisam se usudio da jedem“ i „Sneg je jutros, majko, pokrio čitav breg kao beli šećer, sve deluje nestvarno. Pada sitno i bez prestanka, pa i kad metak stavljaš u cev zabeli se kao zaslađeni kolačić iz tvoje pećnice“.

A onda je Šaplan streljan, videli smo kako, a dopisnice su nastavile same da se šalju. Majci u Avr stiglo ih je na desetine, i ona je još dugo mislila da joj je sin u životu. Samo je Šaplanov mlađi brat posumnjao da nešto ne valja. Od mitraljesca su isprva stizale samo

kratke poruke. „Živ sam, ne brinite“, „Bio je veliki juriš na našem sektoru“, pa onda ponovo „Živ sam“, „Živ sam“... Onda su počele da dolaze i dugo očekivane dopisnice s dužim porukama, ali odani brat od sedamnaest godina, bio je dovoljno odrastao da bi odmah primetio da, iako je rukopis Šaplanov, jezik nije. Bilo je nezgrapnih gramatičkih pogrešaka, tu i tamo zalutala bi neka čudna reč koju predratni sanjalica nikad nije koristio. Ali, svi su prolazili kroz Veliki rat i ljudi su se u njemu menjali. Tako su mislili mitralješčevi rođaci, a razglednice su nastavile da se šalju same. Šta kazati za poslednje dopisnice iz manufakture Pjera Albera Biroa? One su se ispisivale nekim posuvraćenim, krompirastim slovima, na koja više ni akcenti nisu stavljeni. U jednoj od njih stajalo je: „Poslednji bog umro je na krstu i uskrnućem izgleda spasao jedino samoga sebe. Ništa od naših greha Jošua Hanocri nije uzeo na se, i da mogu s onim Ciganima koji su mu iskovali čavle, ja bih ušao u livnicu i dokovao i taj četvrti koji se pred raspeće izgubio.“ A u poslednjoj poštanskoj dopisnici koja je stigla u Avr, stao je i poslednji lament, nikako dostojan jednog sanjara. Pisalo je: „Gde je taj neprikosnoveni Bog? Znadete, ugovori su pisani da bi velika gospoda prekratila vreme i našla rasonode, a hartija je hartija, ona mora da trpi sve. Bog je jedna izmišljena ličnost koju su napravili oni kojima je to išlo u račun, kao što im u račun ide i rat, i smrt, i stradanje, i nestanak svih nas.“

Onda je prepiska zamrla. Iz doline mrtvih od Šaplana više nije stigla nijedna samovoljno ispisana dopisnica. Još nekoliko puta majka i brat slali su na front obdarene Biroove razglednice, ali odgovora više nije bilo. Mnogi drugi francuski vojnici – živi i od pre kratkog vremena mrtvi – nastavljali su da pišu svojim. Sa prepiskom su prestajali samo oni koji bi se, mrtvi, dovoljno udaljili od ovog sveta, te ni magične razglednice više nisu mogle da imitiraju njihov život. Ali, na njihovo mesto stupali su novi vojnici koji pišu, te je čika Biro mislio da je pronašao zlatni gral.

Bilo je, doduše, i vojnika koji se nisu dopisivali, već su imali toliku slobodu kretanja da su sami imitali talentovane dopisnice i izvlačili se iz svojih jedinica kao da rat ne nosi gotovo nikakvu obavezu. Jedan od najtalentovanijih preletača s fronta u pozadinu bio je Žan Kokto. Morao je da se vrati natrag u civilizaciju. Potrošio je zalihe „madagaskar“ hrane i sad mu je valjalo da još jednom pronađe devojčicu Kiki. U Pariz 1916. došao je s tugom u srcu i rečima na usnama: „Ne, ni nalik Parizu 1915, a onaj iz 1915. opet ni približan Parizu iz 1914.“ Zatim je dodavao: „To je bila berba, 1914...“ Ipak, nije dopuštao da zadugo ostane melanholičan. Više nije ni pomišljao da nađe Pikasa. Sada je s tolikom usrdnošću nastojao da se vidi sa svojom dobrotvorkom, devojčicom-musavušom Kiki. Dovezao se motornim taksijem pred fabriku, još jednom paradno odeven s grimiznim šlemom na glavi, ali tamo se iznenadio.

Kiki više nije bila raspoređena u fabrici hrane. Tražio ju je kao „Kiki“. Kiki, koja Kiki? Kako se preziva ta Kiki? Nije znao da se Kiki u ratnom kartonu vodi pod pravim imenom Alis Ernestine Prin, pa je zato nije ni našao. Na njenom mestu radila je neka priglupa, tvrdokorna i nepopustljiva seljanka iz Provanse. Pokušao je da joj se omili, nije vredelo. Rešio je da je podmiti, ali ona ili nije shvatala vrednost ratnog novca, ili je bila okorelo nepotkupljiva. Na kraju je ukrao desetak konzervi i rizikovao da ga zbog toga izvedu pred preki sud. Otišao je kod jednog privatnog bravara i pokušao da u njima zatvori najbolju govedinu. Kada je jednu probno otvorio, video je da njegovo meso miriše na motorno ulje, te se svih konzervi rešio.

Na kraju je, dok je još bio u Parizu, čuo da se vojnici otimaju o lek za astmu. Raspitao se šta je tako čudesno s tim lekom i saznao. Lek dr Vilkoksa sastojao se od glicerina, atrofin-sulfata (nevažno) i kokain hidrohlorida (to je bilo bitno) i primenjivao se u svim savezničkim armijama. Odmah se prijavio pariskoj lekarskoj komisiji. Kao nekad u onoj divnoj 1914. kad je gledao kako da se ugoji ne bi li otišao u taj operetski rat, sad je nastojao da se razboli, ali da to ne bude ozbiljno. Jedan od poslednjih prijatelja posavetovao ga je: spavaj sa mokrim krpama oko pleća. Dobićeš drhtavicu i plitki kašalj sličan astmatičnom. Tako je učinio. Tokom dve noći učinilo mu se da mu je teže nego vojnicima pod pljuskovima u rovovima. Trećeg dana počeo je spasonosni kašalj. Komisija mu je dala lek.

Kako je rat sada izgledao lepo jednom povratniku! Više nije bio gladan. Inspiracija se vratila. Pisao je o nebeskim hordama, podzemnim demonima i lepoti majki heroja u crno odevenim. Na Kiki više nije ni pomislio, a devojkicu nije pronašao zato što je ona promenila fabriku u kojoj je radila. Kiki sada radi na preradi i ponovnom okivanju vojničkih cokula koje se vraćaju na front. Pohabane cokule skidaju se s mrtvih vojnika. Mala Kiki ih dezinfikuje, razmekšava uljem i doteruje čekićem. Novi ratni posao isprva nije ništa bolji od starog. I dalje tavori u najcrnijoj bedi. Za pedeset santima nedeljno mora da popravi pedeset pari: santim po paru čizama. Kiki je usamljena. Sanja o muškarcima, a i ne pomišlja da će odmah nakon Velikog rata postati najslavniji model Monparnasa i ljubavnica mnogih poznatih. Sada, 1916, ona još nije ničija, a želi da pripada nekom jakom muškarcu. Možda onom mršavku sa bež rukavicama, avijatičarskom uniformom i grimiznim šlemom? Ne, ni ona se više ne seća Žana Koktoa.

Kako uzme par cokula, zamišlja ko ih je nosio. Pravi se da nije čula da su skinute s nogu mrtvaca. Pre nego što počne da ih sređuje, nazuje cokule na svoje noge i vidi, vidi sve. Ko je gazio. Gde je gazio. Kako je pao. Stane pred ogledalo, uhvati se za male izrasline nalik malinama na svojim oblim belim prsima i u odrazu, dublje iza svojih leđa, ugleda svog dragog, možda jednog od onih za kojim i dalje stižu Biroove ilustrovane dopisnice. Ali, ubrzo opaža da je to samo dok su cokule neobrađene, dok joj na traku stižu s telesnim mirisima i tragovima dodira negdašnjih vojnika. Kada ih uzme u rad i opere ih, razmekša, stavi na drvenu mustru i teškim čekićem ponovo oblikuje, cokule izgube sva svojstva svojih vlasnika i ne umeju više da joj ispričaju nijednu priču. Zbog toga uživa u njima dok su pohabane, ali posao ne sme za to vreme da stoji, jer će izgubiti i onih pedeset sua nedeljno, a nije baš tolika balavica da ne zna da će potom početi da umire od gladi.

Kiki zbog toga bira cokule svojih ljubavnika. Više voli plavokose. Nije slaba na idealiste. Ne voli grubijane. Njen tip su brižni, oni koji će voditi računa o njoj i njenim potrebama. Zbog toga svakog novog dana bira među prispelim cokulama i na stranu ostavlja one sa najsimpatičnijom predistorijom. Ostale su samo vojničke čizme. Tuče ih čekićem kao loš policajac; maže ih uljem da smekšaju, kao da je dobar policajac. Na kraju radnog dana završi svojih osam do devet pari cokula.

One koje ne obrađuje drži u ormariću za alat i kao da su neki patuljci zalutali iz udoline mrtvih, zove ih: cokule Žil, cokule Žan, cokule Žak, cokule Žozef, cokule Žakob, cokule Žo... U svakom trenutku omalena devojkica-dečak oble zadnjice ima pet do šest ljubavnika. Neki su joj u ormariću danima, drugi su prispeli tek juče. Uči ih suživotu: Žo ne sme biti ljubomorana na Žaka. Žan ne treba da spletkari protiv Žozefa. Svi su tu da bi se našli jedino

njoj i, kad ih se zasiti, vraća ih na traku i obrađuje ih kao druge cokule. Ali, dok su njeni, ljubavnici-čizme ne smeju pripadati nikom do njoj. Ali, ko bi ih preotimao? Obične islužene cokule poginulih vojnika. No, za Kiki, oni su stvarni: imaju lica, ruke, ramena i kad se uzbu-
de nabrekle udove. Na kraju radnog dana, izuje se, i bosa belim tabanima oprezno uđe u cokule. Onda se u praznoj radionici, gde se noću skida gola, odvija snošaj. Ništa nema na sebi osim čizama na nogama. Sedne golom stražnjicom na prljav pod i krene da dahće, da se uvija, hvata se za grudi sa tamnim bradavicama i ječi. Širi Kiki noge, prima u sebe Žozefa, ili Žana, ili Žoa i trza se na podu kao da je padavičarka. Sve prosto izbija iz nje: plače, podriguje, prdi... Onda staje, budi se u ovom svetu znojava i mazi cokule kao da su ljubavnici s kojima se zatekla u krevetu i snežnobelim čaršavima.